
Tóth Endre

ESTERHÁZY PÉTER
ÉS A ZENEI RADIKALITÁS

Esterházy Péter és Dés László a 87. Ünnepi Könyvhét megnyitóján (2016).

Fotó: Mohai Balázs / MTI

A magyar posztmodern irodalom ősz hajkoronájú fenegyereke idén lenne 70 éves. Neve gyakran összeforrt zenékkal és zenészekkel, műveinek zeneisége is megérne egy misét (sőt disszertációt). A jelen írás leginkább arra keresi a választ, vajon milyen viszonyt ápolt Esterházy Péter a klasszikus zenével és a jazzel (a Gramofon teljes olvasótáborának megörvendeztetése céljából). Prózáját, interjúit, publicisztikáját, valamint róla szóló tanulmányokat hívtunk segítségül.

Arra a kérdésre, hogy zeneszerzők milyen kapcsolatot ápoltak Esterházy Péterrel, illetve műveivel, talán egyszerűbb válaszolni: gondoljunk csak a legutolsó munkákra, az Eötvös Péterrel közös *Halleluja – Oratorium babbulumra*, a Dubóczky Gergely karmester felkérésére született *Hét utolsó szó* című írásra, amely Haydn *A Megváltó utolsó hét szava a keresztfán* című művének zenekari változatához keletkezett, vagy Kurtág György *Bevezetés a szépéneklés művészetébe I* alcímmel ellátott *Fancsikó és Pinta*-töredékeire. Sőt Esterházy poszthumusz hatását is említhetjük, hiszen több kortárs komponista írt zeneművet az emlékére, idén márciusban pedig Vajda Gergely új operáját – helyesebben szólva mono-koncert-operáját – mutatták be a BMC-ben, amelynek alapját az azonos című Esterházy-mű, a *Fuharosok* képezi. Ezek után logikusan következtethetünk arra, hogy az érdeklődés kölcsönös volt, vagyis Esterházy is jó kapcsolatot ápolt a zenével, illetve a zeneszerzőkkel. De vajon mi érdekelte őt a zenében? Milyen funkciót látott el a zene az ő életében, írói világában?

Írásaiban gyakran megjelennek zenékkal vagy zenészekkel kapcsolatos gondolatok, melyek a fikciójelleget tekintve leginkább motívumok, témák, a struktúra alkotóelemei. Tegyük hozzá, ezek a fogalmak mind használatosak a zenében is. Az életműben – főleg a *Harmonia Caelestis*ben – többször szerepel az Esterházyak szolgálatában álló Joseph Haydn, illetve az egyik apa-figura, apa-alteregő az azonos című kantátagyűjtemény, a *Harmonia Caelestis* szerzője (vagy legalábbis összeállítója): Esterházy Pál. A zenei struktúra, építkezés Esterházy prózájában is hangsúlyos szerepet kap, így talán nem meglepő, amikor egy ponton a szerző kikacsintani látszana a regényből, amikor a következőket írja: „Édesapám Purcell egy kis táncát játszotta. Befejzvé diadalmasan fölkiáltott: Katedrális! Egy katedrális! Most pedig megmutatom a köveket, mert minden katedrális kövekből áll össze! Kövekből és Istenből, vakkantott közbe édesanyám. Hogyne, hogyne. Technikailag nem

játszott édesapám különösen jól, de a zenét játszotta, a zenéből, a zene szerint; jól járt a zene, ha ő játszotta. Dúdolt, mint Gould, nyüszítve.” A zene mint katedrális párhuzam persze nem az ördögtől való, ahogy mondani szokták, az építészet „megfagyott zene”, és ennek akkor már kvázi a fordítottja is igaz. A lényeg, hogy Esterházy Péter (és nem csak a Purcellt játszó édesapa) számára a zenében elsődleges szempont a struktúra, amely ugyanennyire húsbavágó – ha nem még húsbavágóbb – az irodalomban, saját írásaiban is.

Az irodalom és a zene kölcsönhatásait kutatva, az azonos fogalmakat keresve talán a polifónia az egyik leggyakrabban említett szerkesztésmód, így Marianna D. Birnbaum és Esterházy Péter beszélgetős könyve, interjúkötete, *Az évek iszkolása* is foglalkozik a zenei hatásokkal. A formák és a szerkezetek kapcsán Birnbaum rákérdez arra, hogy mit jelent a könyveiben a „polifónia”? És mielőtt a választ olvashatnánk, idézi az 1991-es *Esterházykalauz*: „...*a polifóniára a rádiójáték a legmegfelelőbb... az felel meg legjobban annak a hangtérnek, ahol az egyidejűség működik.*” Ezt akár Glenn Gould is mondhatta volna, aki a zenélés és írás mellett éppen ebben a műfajban bontakozott ki a legszívesebben és talán a legradikálisabban, hiszen bonyolult rádiójátékaiban az interjúalanyok szólamai fúga-szerűen kerülnek előtérbe vagy háttérbe. Talán Esterházy Péter fejében is hasonló járhatott a válaszádkor: „*Valami olyasmit, hogy a különböző szintek, vagy ha úgy tetszik, szólamok egyszerre legyenek jelen, hogy mintegy egyszerre szólaljanak meg. Úgy, ahogy bennem szól. Na ja, tennénk még hozzá (hogy ti. azt Móricka elképzeli). Illetve egyáltalán, hogy hangok vannak, dallamok, szólamok, és inkább ezek mozgatják a szöveget, mint a pusztá történet vagy az ún. téma. De vajon nem úgy van-e, hogy minden tisztességes regény polifonikus?*” Esterházy azonnal a zenére asszociál, „hangokat”, „dallamokat”, „szólamokat” említ, Birnbaum pedig – más elemzőkkel együtt – gyakran emlegeti Esterházy könyveinek zeneiségét. Ebben a zeneiségben meghatározó szerepet játszanak a csöndek (különösen a drámákban), az ismétlések, az idézetek. A DIA (Digitális Irodalmi Akadémia) virtuális lapjain is olvasható, eredetileg 1996-ban megjelent Esterházy-monográfiájában Kulcsár Szabó Ernő többször hivatkozik erre a zeneiségre, a „szólamok összetettségre” (elsősorban a *Termelési-regény* kapcsán), a *ritmikusságra* mint zeneimatematikai szerkesztésmódra (*Bevezetés a szépirodalomba*), sőt feleleveníti Bata Imre Üdvözlés az indulónak című írását, amely Esterházy első, 1974 júniusában, az *Alföld* folyóiratban megjelent *Fancsikó és Pinta*-novellái

(*Penészes faldarabok egy családi freskóból*) előtt olvasható mintegy beharangozóként. Bata szerint Esterházy prózájának („etűdjeinek”) „lírai fogantatása, zenei természetű alakítása nem igen tagadható”. Kulcsár Szabó reakciója pedig az, hogy Bata értelmező sorainak van némi bizonyítványmagyarázás jellege, hiszen amint fogalmaz: „*éreződik, hogy általuk egy meg nem nevezett norma megsértésének vádját kell hallgatólagosan elhárítania: a realiztikus történetképzés hiányát*”. Esterházy Pétert valóban nem érdekli a történet, posztmodern stílusa radikális, és ez a radikalitás az, ami a leginkább vonzóvá teszi számára a kortárs zenét is.

A Műpa *Literárium* sorozatának Esterházy-estjén 2014 márciusában zenei közreműködőként a Budapesti Fesztiválzenekar kortárs zenei együttese lépett fel, amely már önmagában sokat sejtet, a fellépők jelenléte kapcsán pedig felmerült Esterházy zenéhez fűződő viszonya, kiváltképp annak az alkotásban való szerepe. Az író elsősorban arról beszélt, hogy írás közben szokott zenét hallgatni: „*Haydnt meg Mozartot cserélgetem. Szeretek zenét hallgatni, de nem a zene miatt hallgatok, hanem történeti okai vannak, hogy tudniillik kezdetben kicsi volt a lakás és akkor az a jó, hogyha a zene függönyként működik, mert a családtagok azok úgy viselkednek helytelenül, mint élő emberek, és hanghatásokkal élnek, ami az én nemzet számára oly fontos munkámat zavarja. [...] Az elején azt gondoltam, hogy mindenféle zene jó, de nem jó: rossz zene se jó, de olyan zene se jó, amit csak figyelve lehet hallgatni, ezért a tuti a bécsi klasszikusok. Az nívó és figyelni se kell.*” Ha Haydn és Mozart háttérzeneként funkcionált számára, akkor milyen az a zene, „amit csak figyelve lehet hallgatni”? Egy lehetséges választ Nagy Gabriella 2014. április 14-én, a *litera.hu*-n megjelent interjújában találunk, amikor a *Hét utolsó szó*-premier kapcsán Esterházy megfogalmazza, hogy „mennyire és milyen formában része életének a zene”: „*Munka közben állandóan szól a zene, de azt nem nevezném zenehallgatásnak, vagy csak épphogy. De mégis van, hogy megállok a munkában, és »kihajolok« a zenéhez. Hogyan beszél a zene, azt szoktam figyelni.*” A zene beszédmódja inspirálja az írást is, hiszen amint folytatja: „*inkább a szerkezetet figyelem. Meg a zenére jellemző (vagyis az irodalomra kevésbé) radikalitást. Mint példát. Vagy megerősítést. Ezért volt olyan fontos nekem az Új Zenei Stúdió, egy szóban: Jeneyszáryvidovszky. És akkor hálátlanul kihagytam (volna) Wilheimet.*” Az Új Zenei Stúdiót mint a radikalitás zenei példáját a 2014-es *Literárium*-esten is megemlítette Esterházy: „*Nekem nagy és fontos találkozás volt annak idején az Új Zenei Stúdió*

Eötvös Péter és Esterházy Péter. Fotó: Csibi Szilvia / Műpa

– *Sáry, Jeney, Vidovszky, Wlheim András, Kocsis, és így tovább, és aztán azok, akiket ők hoztak be. Az amerikaiak: Cage és aztán a repetitív zenével Steve Reich, és így tovább ...az volt egy igazi tanítási folyamat. [...] A zenére én mindig így nézek... tudniillik, hogy tanulni lehet tőle, mert mindig radikálisabb.”* A beszélgetésnek ezen a pontján Esterházy Péter egy éppen elhangzott Stravinsky-mű kapcsán kifejtette, hogy ha ezt a művet „narrációként” hallgatjuk, akkor az „hihetetlenül radikális azokhoz a narrációs eljárásokhoz képest, melyeket mondjuk most a kurrens könyvek alkalmaznak”. A gondolatmenetet folytatva az író aztán arról elmélkedett, hogy a zene tulajdonképpen „addig-addig radikalizálódott, míg be is zárta magát”. Majd a zártság feloldása kapcsán felhozta példaként Eötvös Pétert, aki „ezt rögtön érzékelte és nyitott: lehet látni, hogy engedi be a jazzt, mindenfélét, az utcazajt”. Majd párhuzamot vont az irodalommal: „Az irodalomnak persze mindig mások a lehetőségei és a korlátai, mert van az a nagy hendikep, hogy a hangjegyekkel szemben a szavak jelentenek valamit.” Esterházy szerint ez nagy hátrány, hiszen félrevezető, mert „könnyen azt hihetnénk, egy regény azonos a témájával vagy a cselekményével”.

A zene radikalitása máskor is téma Esterházy-interjúkban, *Az évek iszkolása* egy pontján Marianna D. Birnbaum felteszi a kérdést, hogy ha nem lett

volna író, milyen művészeti ág vonzotta volna még? Válaszából kiderül, milyen közel áll hozzá a zene, illetve mit irigyel a zenétől: *„Képességem nincsen másra, csak az írásra, de ha ettől eltekintek, akkor igen, vonzana a zene radikalitása.”* Majd később arra a kérdésre válaszolva, hogy milyen más művészetek vonzzák, a következőket olvashatjuk: *„Annak idején nagyon jó volt az Új Zenei Stúdió előadásaira járni. Nemcsak tanulni-nevelődni-szórakozni, hanem például erőt venni tőlük, biztatást a radikalitáshoz. (Látni, a zenéhez, mint Pavlov kutyája, azonnal a radikalitást kapcsolom.) Mert mintha a kortárs zene ebben jobb volna.”* Majd további példákat említ, képzőművésztit és zeneit egyaránt: *„Sokat lehet tanulni így, látni Szüts Miklóst munka közben, hogy miből mit csinál, Dést, a hihetetlen fegyelmét, zenei reakálásainak gazdagságát... Nézni, hallgatni a világ egy másfajta leírását. Meg még azt is tudom mondani egy kép vagy zene »után«: Ilyen regényt szeretnék írni!”*

Esterházy Péter publicisztikája is gazdag tárháza a zenével való foglalatosságnak. Az *olvasó országa* címen megjelent, 2003 és 2016 között írt szövegeket tartalmazó kötetben többek közt találunk elmélkedést Wilhelm András esszégyűjteményéről (*Akadozó kisujjgyak. Wilhelm, Sipos, avagy a gondolkodás csendje, hangja*), illetve gondolatokat egy Kurtág-mesterkurzusról (*1 ünnep*), amelyben a szerző mintegy varázsigeikként mantrázza az elhangzó zenei utasításokat, hiszen, amint vallja: *„E sorok írója, jótékonyan megtámogatva hozzá nem értéssel, minden mondatot metaforikusan hallott, értelmezett, miközben itt éppenséggel semmi metaforázás nem volt, az anyagot cincálták, nem művészetről beszéltek (de stb.), nem égről meg pokorról, még csak nem is a szakmáról, hanem hangjegyekről meg a vonóról. »Nem staccato, hanem zim-zim-zim!«”* Kurtág György neve többször előke­rül írásaiban. Visszafelé haladva: a *Hasnyálmirigynapló* utolsó bejegyzéseinek egyike a Kurtág 90. születésnapjára rendezett fesztivál egy koncertjéről ír: *„2016. február 17., szerda – A hétfő elszállt a Kurtág-koncerttel, a tegnap csak úgy. Találkozás Kurtágékkal. Igazi öröm. Mennyi mindenről lehetne velük kapcsolatban írni. Látni a nagyságot és azt is, hogy ez miben áll. Megkockáztatom, a figyelemben. Ahogy Kurtág figyelni tud. Nem udvariasságból, hanem belülről, igazán.”* A Muzsika hasábjain pedig a 90 éves Kurtágot Esterházy Péter is köszönti egy rövid szöveggel, *Japammm!* címen, amely tulajdonképpen nem más, mint Kurtág-ementések összeolló­zása korábbi Esterházy-szövegekből. Mondjuk ki, Kurtág-töredékek, Kurtág-idézetek: *„A teljesség igénye nélkül azt akarom bemutatni, hogy akarva-*

akaratlan furtonfurt belébotlok, azaz kikerülhetetlen, azaz elképzelhetetlen nélküle a világ. Vagy ugyan elképzelhető, de az nem volna jó. Kurtágot mint radikális zenészt említi, ennek kapcsán pedig azt, hogy „Mészöly az egyetlen, aki poétikai radikalitásban a zenészekhez mérhető.” És a korábbiakkal összhangban ugyanebben a születésnap kompilációban idézi, hogy „az egész világ irodalma benyal a történet után sóvárgók követelődzésének”, ami helyett inkább azt ajánlja: *„Tanuljunk vadságot, melynél nincs természetesebb, Joyce-tól. Egyébként a zeneszerzőktől is lehet, Ligetitől, Kurtágtól, hogy a magyar segélycsapatokat említsem, vagy a korosztályomból, szinte egy szóba mondvá: Jeney-Sáry-Vidovszky.”* Más helyen Tandori Dezső nevét kapcsolja össze Kurtág Györgyével, szintén a már említett gondolatok mentén: *„számomra TD olyan, mint Kurtág, ugyanarra emlékeztet, mint ő, arra, hogy a művészet legfőképp szabad és radikális.”*

Az *Egy kékharisnya följegyzéseiből* kötet „A szoba és a plafon” című írásában Esterházy analitikus fejtegetésbe bocsátkozik egy Kurtág-mű kapcsán, ismét irodalmi párhuzamokkal: *„Én a zenét azonnal (nagyképűen) átteszem irodalomba, irodalmi műfajokba. Kurtág egyszerre puritán és gazdag, radikálisan elegáns. Hogy felelőtlenül dobálóddzam a szavakkal: modern és nem posztmodern, de játékos modern. Az aforisztikus tömörséget váratlan tágasságok váltják. Az Op. 27 No. 2 olyan, mint egy rendes, régi regény, jellemekkel, nagy tájleírásokkal, mi is van még?, még cselekmény is van, igaz, az nem sok, mondjuk annyi, mint Flaubert-nél. Szöveg és zene, beszéd és ének megrendítően drámai kapcsolatáról szól a Beckett-darab.”*

Világosan lászik, hogy Esterházy Péter értette Kurtágot, értette a kortárs zenét, hatalmas zenei műveltséggel rendelkezett, ami határozott, sajátos látásmóddal párosult. A zene és az irodalom dialógust alkot egymással írásában, közös struktúrájuk pedig rámutat egy újabb fontos pontra, az író előadóművészi, sőt kamaraművészi minőségére.

A *Kell? Kell! Kell!* című írásban (Az olvasó országa) szó esik a zenészekkel közös fellépésekről, a következő néhány mondatból pedig sok mindent megtudhatunk Esterházy Péter attitűdjéről: *„Kis túlzással a szöveg csak a zenéssel érthető. Az igényes karácsonyi ÉS-olvasó tehát most meghallgatja a vonatkozó Ludwigot, és úgy megy tovább. Mindenesetre én mindig úgy képezelem el, ha zenével vagyok együtt, lépek föl, hogy nem egymást illusztráljuk, vagy ami még rosszabb, tegyük zenével érdekesebbé, értsd fogyaszthatóbbá az irodalmat – vagy akár: és viszont –, hanem hogy egyben van az egész, hol*

zenélünk, hol beszélünk, és együtt mondunk valamit. Dés szaxofonjával kezdtem ezt a közös beszédet, ez aztán az idők során bővült (például Trio Lignum!); tanulságos, ahogy a zene átértelmezi a szöveget, egyáltalán, ahogy kapcsolatba lépnek egymással, ténylegesen lesz – lehet – egy új dimenzió.”

Jazz és kortárs, Dés László és Trio Lignum, Lukács Miklós és a Budapesti Fesztiválzenekar kortárs zenei együttese – ahogyan a 20–21. századi zenében a radikalitás, a jazzben az improvizáció, de még inkább párbeszéd válik lényegi fogalommá Esterházy szemében, a legszebben megfogalmazott gondolatokkal pedig a Lukács Miklósnak írott laudációban találkozhatunk: „A jazz, úgy látom, beszélgetős műfaj. A szaxofonról meg amúgy is azt mondják, beszél.” Vagyis a „közös beszéd” alakítja a zene és az irodalom (felolvasás) kölcsönhatását, egymásra hatását, azt, hogy a zenei improvizáció hogyan formálja a megszólalást: „Az én szövegem kötött, azt olvasom, ami írva van, ahogy most is. De hol így, hol úgy olvasom. Másképpen ha színházban vagyok és másképpen ha könyvtárban (...) És e másképpenek következményeként, ők is mást játszanak, mást fújnak, mást ütnek, amihez még hozzá jönnek az ő másképpenjeik.”

Esterházysan szólva lassan elkéne egy „elég jó utolsó mondat”. Maradjunk a laudációnál, mert szinte *ars poetica*-értékű, amikor a cimbalmos Lukácsról azt írja Esterházy, hogy „a húrokon, a hangokon keresztül beszél, mert mondani akar valamit, a hangszerével elmondani azt, amit szavakkal nehéz. Én meg szavakkal szeretném elmondani azt, amit szavakkal nehéz.”

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bata Imre: „Üdvözet az indulónak”. *Alföld*, XXV/6 (1974. június). 10.
Esterházy Péter: *Az olvasó országa – Esszék, cikkek 2003–2016*. Budapest: Magvető, 2018.
Esterházy Péter: *Egy kékharisnya följegyzéseiből*. Budapest: Magvető, 2009.
Esterházy Péter: *Hasnyálmirigynapló*. Budapest: Magvető, 2016.
Esterházy Péter: „Japammm!”. *Muzsika*, LIX/2 (2016. február). 2.
Esterházy Péter: „Ünnepi ujjgyak. A cimbalmos ember ereje”. *Élet és Irodalom*, LV/45 (2011. november 11.).
Esterházy Péter és Marianna D. Birnbaum beszélget: *Az évek iszkolása*. Budapest: Magvető, 2015.
Kulcsár Szabó Ernő: *Esterházy Péter*. Pozsony: Kalligram, 1996.
Nagy Gabriella: „Esterházy Péter: »Hogyan beszél a zene«”. *litera.hu*, 2014. április 14.

HANGZÓANYAG:

- Literárium – Digitális Irodalom: Esterházy Péter-est I. 2014. március 17.
<https://www.mupa.hu/media/digitalis-irodalom/esterhazy-peter-est-i>

(Eredeti közlés: *Gramofon*, 2020 nyár, 8–11. oldal)